

УДК 37.013.42

Оксана Шевчук

РОЛЬ ШКОЛИ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті з'ясовано сутність поняття «соціалізація», його взаємозв'язок з поняттями «виховання», «соціальне виховання». Проаналізовано особливості процесу соціалізації в школі, які полягають у підготовці соціально активних та соціально відповідальних особистостей, формуванні в учнів певних знань та умінь, які сприятимуть освоєнню ними соціального досвіду та інтеграції їх у суспільство. Головним соціальним завданням школи залишається виховання людини, громадянина; формування соціально значимих якостей особистості, необхідних їй для успішної соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, соціальне виховання, соціальна активність, соціальна відповідальність, особистість, школа, виховання.

В статье выяснена сущность понятия «социализация», его взаимосвязь с понятиями «воспитание», «социальное воспитание». Проанализированы особенности процесса социализации в школе, которые заключаются в подготовке социально активных и социально ответственных личностей, формировании в учеников определенных знаний и умений, которые будут способствовать освоению ими социального опыта и интеграции их в общество. Главным социальным заданием школы остается воспитание человека, гражданина; формирование социально значимых качеств личности, необходимых ей для успешной социализации.

Ключевые слова: социализация, социальное воспитание, социальная активность, социальная ответственность, личность, школа, воспитание.

Essence of concept «socialization» is found out in the article, his intercommunication with concepts «education», «social education». The features of process are analysed socializations at school, which consist in preparation of socially active and socially responsible personalities, forming for the students of certain knowledges and abilities which will be instrumental in mastering by them social experience and integration of them in society. The main social task of school is education of man, citizen; forming of socially meaningful qualities of personality of child, necessary it for successful socialization. It is set, that payment of school in socialization of the young generation was effective and influential, it is necessary to form for students a requirement in permanent samorozvitku, self-realization; to mortgage those valued orientations and social settings which will be instrumental in the choice of active vital position and conscious forming of civil world view of young man.

Key words: socialization, social education, social activity, social responsibility, personality, school, education.

Одним з центральних завдань сучасної безперервної освіти є забезпечення соціальної адаптації учня, пристосування його до реальних умов суспільного життя, до структури суспільних відносин та діяльності.

Проблема соціалізації особистості отримала досить багатобічне освітлення в рамках різних галузей знань: філософії, соціології, етики, психології, педагогіки та ін., де розглядаються різні аспекти цього процесу. Проте, найбільш значима дана проблема для педагогіки, оскільки саме вона передбачає теорію і практику навчання, виховання. А також для соціальної педагогіки, як галуззі педагогіки, що вивчає закономірності соціально-культурної адаптації людини, групи, суспільства з метою гармонізації, гуманізації їх взаємовідносин на внутрішньо-, між- та надособовому рівні, а отже, і соціалізації нового покоління, адже практично кожна людина проходить дитячий садок, школу та інші навчальні заклади як соціальні інститути. Оскільки, основна категорія яку розглядає соціальна педагогіка – соціалізація особистості (входження особистості в соціальне середовище, прийняття норм, цінностей та правил цього середовища) [8, с. 319].

У сучасному суспільстві, що нестримно розвивається і змінюється, соціалізація відбувається часто стихійно, а розвиток індивідуальності в процесі освоєння соціального досвіду замінюється формуванням особистісних стереотипів. У той же час суспільству потрібна ділова, ініціативна, творча, активна особистість, здатна реалізувати себе в професійній сфері та міжособистісних відносинах. У сучасних умовах саме школа покликана забезпечити розвиток таких якостей та можливостей для самореалізації підростаючого покоління.

Проблема «соціалізації», соціалізації молодого покоління, теоретико-методологічних засад соціалізації є предметом дослідження таких науковців, як Т. Алексєєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, Ю. Загородній, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, А. Коджаспіров, Г. Коджаспірова, М. Лукашевич, Л. Мардахаєв, О. Мудрик, А. Рижанова, С. Савченко, А. Сбруєва, С. Харченко, С. Хлебнік, М. Шакурова та ін.

Ряд дисертаційних досліджень сучасних українських учених присвячено проблемі соціалізації особистості, шкільної соціалізації. Так, процес соціалізації учнів французьких середніх шкіл та можливі шляхи використання позитивного французького досвіду взаємодії школи та соціального середовища в Україні досліджувала Т. Харченко. Педагогічні умови формування ділової культури студентів бізнес-коледжу в системі соціалізації особистості вивчала О. Вишневська. Формування культури мовлення студентів філологічних факультетів як умова їхньої соціалізації розглядала Е. Полатай. Педагогічні умови соціалізації військово-службовців строкової служби Збройних Сил України досліджував В. Рютін.

Мета статті: проаналізувати роль школи у соціалізації особистості.

Мінливі умови сучасного життя ставлять перед людиною проблеми, яких вона не може ефективно розв'язати через брак чи недостатню сформованість потрібних властивостей, тому в неї виникає незадоволеність результатами своєї діяльності, поведінки і всім життям загалом, що спричинює тривожність, психічний дискомфорт, знижує її активність, здатність адаптуватися до нових умов. У школі знизилася увага до глибокого вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх соціальних потреб та інтересів. Відбулося усереднення завдань виховання: воно все більше орієнтується на середньостатистичного учня, а це призводить до нівелювання індивідуальних особливостей школярів, до виховання за трафаретом. Для успішного соціального виховання необхідним є створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій. Оскільки, соціальне виховання дітей є одним з найважливіших факторів стабілізації суспільства. Соціальне виховання повинно досягати двох цілей: успішності соціалізації підростаючих поколінь у сучасних умовах і саморозвитку людини як суб'єкта діяльності і як особистості.

У «Педагогічному енциклопедичному словнику» «соціалізація» тлумачиться як розвиток людини впродовж всього життя в процесі засвоєння і відтворення культури суспільства [12, с. 269].

Більш ширше тлумачення поняттю «соціалізація» дається у «Словнику з педагогіки»: «соціалізація – сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства; процес входження індивіда в соціальне середовище, його опанування навиків практичної та теоретичної діяльності, перетворення реально існуючих відносин в якості особистості; процес включення індивіда в систему суспільних відносин і самостійне відтворення цих відносин. Вона включає не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані дії, але і стихійні, спонтанні процеси, які так або інакше впливають на формування особистості. Соціалізація передбачає освоєння людиною здібності до «адаптивної активності» і здійснюється під впливом цілеспрямованих процесів (навчання, виховання) в навчально-виховних установах та під впливом стихійних чинників (сім'я, вулиця, ЗМІ та ін.)» [3, с. 316–317].

О. Безпалько трактує «соціалізацію» «як процес послідовного входження індивіда в суспільне життя, що супроводжується засвоєнням та відтворенням соціального досвіду, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах» [1, с. 17].

У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання,

навички людини. Крім того, відбувається перетворення природжених, природних рис, а також засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм та цінностей, які існують у суспільстві.

Оволодіння соціальним досвідом і культурою відбувається як істотно історична необхідність: суспільство функціонує за допомогою передачі новим поколінням історичного досвіду, а індивід існує завдяки засвоєнню певних форм соціальності. Тому зміст процесу соціалізації зумовлений передусім соціально-економічним станом та соціокультурною ситуацією в суспільстві [1, с. 17].

Соціалізація відбувається у взаємодії особистості з величезною кількістю різних умов та впливів середовища, які називають факторами соціалізації (О. Безпалько, А. Мудрик). Оскільки соціальне виховання лише частина процесу соціалізації, соціальна педагогіка вивчає його в контексті соціалізації. Тобто вона розглядає, які соціальні обставини прямо або опосередковано впливають на виховання людини у масштабі планети, держави й місця її проживання (регіону, міста, села, мікрорайону), яку роль відіграють в її житті та вихованні засоби масової комунікації, виховні організації, сім'я, спілкування із людьми та інші фактори.

Досліджуючи процес соціалізації індивіда, можна розглядати його також у зв'язку з формуванням особистості у процесі взаємодії та взаємовпливу соціальних груп і колективів. Саме тому, різноманітні навчально-виховні заклади, які мають свою структуру і функції виступають одним із провідних факторів й інститутів соціалізації особистості.

Школа виступає одним із мікрофакторів соціалізації особистості, уніфікуючи її розвиток, визначаючи не лише майбутні професійні можливості молодого покоління, але й їхні особистісні характеристики. У шкільній життєдіяльності проявляються усі складники соціалізації: стихійна соціалізація, відносно спрямована соціалізація, виховання та самозміна, саморозвиток особистості [2].

Школа, виконуючи посередницьку функцію, виступає адаптером і транслятором впливів факторів соціалізації на людину. Тобто, школу можна характеризувати як самостійний фактор соціалізації, а вчителя – як своєрідного (професійного) агента соціалізації [9, с. 4].

Отже, школа важлива, перш за все, тим, що вона є найпотужнішим інструментом соціалізації дитини, завдяки якому суспільство отримує не стільки освіченого, скільки члена суспільства, що уміє жити в соціумі.

М. Шакурова зазначає, що однією із базових соціальних потреб суспільства є потреба у свідомому вирощенні молодого покоління. Задовольнити дану потребу в тій або іншій мірі стало можливим завдяки становленню соціального інституту виховання, який вирішує завдання соціально контрольованої соціалізації, трансляції культури та соціальних норм. Школа може й має бути представлена як соціокультурний феномен, соціальний інститут і живий організм, що саморозвивається, з властивими

йому внутрішніми протиріччями; як цілісна виховна організація, що акумулює й активно використовує основні механізми соціалізації та виховання і взаємодіє з людиною впродовж найвідповідальнішого періоду її життя – дитинства [9, с. 5].

Значущість шкільної соціалізації сьогодні обумовлена, в першу чергу, обов'язковістю і тривалістю перебування дитини в навчальному закладі. Крім того, для дитини школа є чи не основною моделлю соціального світу, оскільки саме в шкільні роки освоюються ті закони, за якими живуть дорослі, та способи існування в рамках цих законів (міжособистісні відносини, соціальні ролі тощо). При цьому слід відзначити, що шкільна соціалізація дитини здійснюється не стільки за рахунок бесід з учителями, уроків, спілкування з однолітками, а завдяки особливій атмосфері шкільного життя.

У процесі навчання в школі чи іншому освітньому закладі дитина отримує перш за все академічні знання й необхідні для їх засвоєння та використання уміння. Проте одночасно з цим вона повинна набувати певні систематизовані соціальні знання, уміння і навички, які доповнюють стихійно отриманий дитиною соціальний досвід і забезпечують їй більш успішне освоєння соціальних норм, установ, цінностей, ролей.

На думку А. Мудрика, сучасна школа володіє всіма механізмами соціалізації, в наслідок чого здатна робити активний вплив не лише на дитину, але і на суспільне життя в цілому. Серед основних механізмів шкільної соціалізації він виділяє два основні напрями: соціально-психологічний – неусвідомлене засвоєння дитиною норм соціальної поведінки, наслідування якому-небудь прикладу, неусвідомлене ототожнення себе з якою-небудь людиною (або групою); соціально-педагогічний – засвоєння дитиною прийнятих в нашому суспільстві еталонів поведінки, норм, стереотипів і поглядів [6].

Іншими словами, за час перебування в школі учні не лише отримують базові знання, але й вільно або мимоволі засвоюють нові соціальні ролі, моральні норми та цінності.

Мета шкільної соціалізації полягає допомозі дитині адаптуватися в суспільстві, засвоїти досвід старших, зрозуміти своє покликання, знайти шляхи найефективнішого самовизначення. Результатом такої соціалізації є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у діяльності та спілкуванні [4].

Сучасна школа в демократичному суспільстві має бути відкритою виховною системою, яка активно взаємодіє у соціалізаційних процесах із середовищем. Нинішнє суспільство вимагає від системи освіти підготовки соціально активних особистостей, здатних приймати відповідальні рішення у процесі соціалізації; створення адекватних педагогічних умов, здатних сприяти підвищенню ефективності процесу соціалізації учнів у навчально-виховному процесі школи; вирішення проблеми морального становлення

громадянина та актуалізує потребу виховання в нього відповідальності, ціннісного ставлення до себе, до інших людей. Добробут країни залежить від того, наскільки успішним є кожен із її громадян. Суспільству потрібна особистість, здатна до самоосвіти та саморозвитку, яка вміє застосовувати набуті знання у вирішенні практичних завдань, має стійкі цінності, здійснює вибір таких способів діяльності, реалізація яких сприятиме досягненню блага як для себе, так і для інших [5].

Визначити місце та роль соціалізації в житті людини можна, лише співвідносячи її з такими процесами, як розвиток і виховання.

Розвиток людини у взаємодії та під впливом навколишнього середовища можна визначити, як процес й результат її соціалізації, тобто освоєння та відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвиток і самореалізація в тому суспільстві, в якому вона живе.

Як ми вже розглянули, соціалізація відбувається: а) у процесі стихійної взаємодії людини з суспільством і стихійного впливу на неї різноманітних життєвих ситуацій; б) у процесі цілеспрямованого створення умов для розвитку людини, тобто виховання; в) у процесі саморозвитку, самовиховання людини.

Таким чином, можна вважати, що розвиток – загальний процес становлення людини; соціалізація – розвиток, обумовлений конкретними соціальними умовами. Виховання ж можна визначити як відносно соціально контролюючий процес розвитку людини в ході її соціалізації [6].

У кожному суспільстві, провідною метою соціального виховання, є створення оптимальних умов для найбільш повноцінного розвитку особистості [1, с. 29].

Виховання стає відносно автономним в процесі соціалізації на певному етапі розвитку кожного конкретного суспільства, зазначає А. Мудрик, коли воно набуває такої міри складності, що виникає необхідність в спеціальній діяльності з підготовки підростаючих поколінь до життя в соціумі.

Виховання як відносно соціально контрольована соціалізація відрізняється від стихійної й відносно направленої соціалізації тим, що в її основі лежить соціальна дія.

У руслі соціальної педагогіки принцип гуманістичної спрямованості виховання передбачає послідовне відношення педагога до вихованця як до відповідального і самостійного суб'єкта власного розвитку, стратегію його взаємодії з особистістю і колективом у виховному процесі на основі суб'єктних для суб'єкта стосунків.

Реалізація принципу гуманістичної спрямованості виховання робить позитивний вплив на становлення дітей, підлітків, молоді, на всі аспекти їх соціалізації.

А. Мудрик визначає і характеризує послідовну реалізацію цього принципу наступним чином:

- саме виховання до певної міри визначає те, що людина, як об'єкт соціалізації, більш менш успішно засвоює позитивні норми і цінності, а не асоціальні або антисоціальні нормативно-ціннісні системи і поведінкові сценарії;

- виховання дає певні можливості створити умови для ефективного реалізації особистості як суб'єкта соціалізації, для прояву і розвитку її суб'єктності й суб'єктивності в позитивному аспекті;

- виховання може створити такі умови розвитку людини, які допоможуть їй досягти балансу між адаптованістю в суспільстві і відособленням в ній, тобто в тій чи іншій мірі мінімізувати ступінь становлення її жертвою соціалізації;

- виховання має можливість до певної міри не допустити зіткнення людини з тими або іншими небезпеками на різних вікових етапах, а також мінімізувати і частково коректувати наслідки цих зіткнень, тобто зменшити ризик перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації.

Реалізація принципу гуманістичної спрямованості виховання в практиці ефективно впливає на розвиток у вихованця рефлексії та саморегуляції, на формування його стосунків до світу і зі світом, до себе і з самим собою, на розвиток відчуття власної гідності, відповідальності, терпимості; на формування особистості – носія демократичних і гуманістичних стосунків в суспільстві. У ширшому аспекті реалізація принципу гуманістичної спрямованості виховання сприяє налагодженню контактів між людьми, співпраці, що сприяє зменшенню антагонізмів в суспільстві та об'єднанню ресурсів людства в боротьбі за соціальний прогрес [6, с. 11–17].

Таким чином, шкільна соціалізація дає учневі досвід взаємодії з іншими людьми, забезпечує необхідні умови для задоволення його потреб, соціально позитивних способів самоствердження та самореалізації, створює умови для позитивно направленої самопізнання, самовизначення та самозміни, а в цілому – для набуття досвіду адаптації в соціумі.

Одночасно з визнанням школи, як одного із значимих інструментів соціалізації дітей, фахівці констатують той факт, що шкільна соціалізація сьогодні має явну проблему. А саме, сучасні підходи до соціалізації особистості в школі спираються переважно на теоретично-просвітницький аспект, виключаючи з життя школяра активну соціальну дію ззовні.

Отже, щоб внесок навчально-виховного закладу в соціалізацію молодого покоління був дієвим і впливовим, необхідно стимулювати соціально-комунікативну, пізнавальну активність школярів; формувати в них потребу у постійному саморозвитку, самореалізації та самовихованні; закладати ті ціннісні орієнтації та соціальні установки, які будуть сприяти вибору активної життєвої позиції та свідомого формування громадянського світогляду молодої людини. Тому, соціалізація особистості, соціальне виховання, формування соціальної зрілості особистості в умовах сучасного

освітнього простору є однією з найбільш актуальних проблем педагогічної науки.

Підсумовуючи, зазначимо, що здійснене нами дослідження не вичерпує всієї проблематики щодо значення школи в соціалізації особистості. Подальшого наукового пошуку потребують: дослідження ролі соціального середовища у формуванні особистості; аналіз основних напрямків, форм та методів взаємодії школи та соціального середовища у вихованні учнів; вивчення особливостей соціалізації учнів школи засобами масової інформації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Заверико Н. В. Школа як фактор соціалізації учнівської молоді [Електронний Ресурс] : стаття / Н. В. Заверико // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2012. – № 1 (7). – Режим доступу до журн. : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Zaveriko.pdf
3. Каджаспирова Г. М. Словарь по педагогике (междисциплинарный) / Каджаспирова Г. М., Каджаспиров А. Ю. – Москва – Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
4. Кондрус О. В. Соціалізація особистості – необхідна умова виховання громадянина України [Електронний Ресурс] : стаття / О. В. Кондрус // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2012. – № 11 (3). – Режим доступу до журн. : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/3/Kondrus.pdf
5. Мрихіна О. М. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної гімназії [Електронний Ресурс] : стаття / О. М. Мрихіна // Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу». – 2010. – № 4 (12). – Режим доступу до журн. : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN12/10mompseg.pdf>
6. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учебник [для студ. высш. учеб. заведений] / А. В. Мудрик. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 224 с.
7. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая Рос. энцикл., 2009. – 527 с. : ил.
8. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
9. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Под ред. А. В. Мудрика / М. В. Шакурова. – М. : Академия, 2004. – 272 с.